

Mitrovits Miklós

A Molotov–Ribbentrop-paktum háttere

Legendák és tények

Az 1939. augusztus 23-án aláírt Molotov-Ribbentrop-paktum elő- és utótörténete még nyolcvan évvel később is vitát kavarnak a közéletben és a tudományban is. Egyik oldalról még mindig a sztálinista narratívát hangoztatják, miszerint a Szovjetunió vezetésének nem volt más alternatívája: saját biztonságpolitikai érdekeit szem előtt tartva alá kellett írnia az egyezményt. E nézet képviselői szerint a Szovjetunió belkényszerült csupán ebbe a helyzetbe, védekezett és békét akart. A másik oldalon pedig elérhetővé váltak azok a német, orosz és lengyel levéltári források, amelyek cáfolják Sztálin passzív szerepét a történetben és a biztonságpolitikai érvek mellett megjelenik a terjeszkedő birodalom politikája, valamint a két totalitárius diktatúra politikai, gazdasági és katonai együttműködése. E tanulmány bemutatja a sztálinista érveket, azok ősforrását és a dokumentumok alapján adható cáfolatokat.

A régi vita újra fellángolt az 1939. augusztus 23-án Moszkvában aláírt Molotov–Ribbentrop-paktum körül. A náci Németország és a kommunista Szovjetunió szövetsége a kezdetektől fogva viták tárgya. Már a kortársak sem értették, hogy miképpen tudott e két ideológiailag totálisan szembenálló ország megegyezni egymással. A kortársak persze nem tudtak arról, hogy az ún. megnemtámadási egyezményhez egy titkos záradékot is csatoltak, amelyben felosztották egymás között Közép-Európát. Az egyezmény birtokában szeptember 1-jén a Wehrmacht megtámadta Lengyelországot, s ezzel kitört a második világháború, majd szeptember 17-én a Vörös Hadsereg is megtámadta Lengyelországot. A két totalitárius diktatúra szeptember 28-án újabb szerződésben rögzítette a megszállt területek pontos határait.

Hitler ambícióit ismerte már a világ. Ekkor már megtörtént az Anschluss és nem létezett Csehszlovákia sem. Éppen ezért nem is a németek érdek vezérelt magatartásán, hanem Sztálin hozzájárulásán lepődött meg Európa közvéleménye. Az antifasiszta baloldal és a Szovjetunió egykori és mai hívei máig nem tudtak szembenézni Sztálin valódi arcával, hogy képes volt Hitlerrel lepaktálni és független államokat felszámolni. Innen ered a törekvés, hogy újra és újra megpróbálják Sztálint mentegezni és a felelősséget a nyugat-európai nagyhatalmakra, sőt újabban Lengyelországra tolni.

Így történik ez minden egyes évfordulón. 2009. augusztus 23-án például az orosz Roszszija állami csatornán vetítették azt a „dokumentumfilmet”, amely Sztálin helyett Nyugat-Európát és a lengyelek magatartását tette felelőssé a kialakult helyzetért. Annak idején az Élet és Irodalom hasábjain [Egy paktum furcsa évfordulója](#) címmel írtam erről, amelyhez többen hozzászóltak (pl. Ungváry Krisztián, Székely Gábor, Sz. Bíró Zoltán, Krausz Tamás). A polémia azonban nem magáról a paktum keletkezéséről szólt, hanem azt a kérdés próbálta körbejárni, hogy vajon Sztálin már 1939 előtt tervbe vette-e Közép-Európa szovjetizálását vagy sem. Be kell vallani, hogy az a vita félre csúszott, nem a lényegről szól.

2019 végén Vlagyimir Putyin elnök felelevenítette a paktumról szóló tíz évvel ezelőtti polémiait, és ezzel újra jelentős [nemzetközi visszhangot keltett](#). Mateusz Morawiecki lengyel miniszterelnök [hivatalos közleményben utasította vissza](#) az orosz történelemhamisítást. A lengyel álláspont mellett kiállt Németország és az USA varsói nagykövete is, amely az orosz külügyminisztérium részéről újabb választ váltott ki.

Nézzük milyen érveket szoktak felhozni azok a politikusok és történészek, akik védelmezni igyekeznek Sztálin döntését és próbáljunk a fellelhető dokumentumok alapján rekonstruálni a valós eseményeket.

I.

Az első érvük, hogy a paktum csupán egy volt a sok közül, megkötése pedig a müncheni egyezmény következményének tekinthető. Semmiben nem különbözik a korábbiakról. „A szovjet–német meg nem támadási egyezmény a müncheni egyezményre adott válasz,” aki nem így látja, az „morálisan mentegeti a nyugat-európai demokráciákat, il-

letve magát amüncheni paktumot, amelyet Hitlerrel megkötöttek”. (Krausz, 2016. 281)

A Molotov–Ribbentrop paktum valóban az utolsó volt a sorban. Ebben nincs vita. Az első pedig Rapallóban kötötte meg Németország és a Szovjetunió. A rapallói szerződés katonai tartalmára az 5. cikkely világosan utalt: „A német kormány kész arra, hogy támogassa a nemrégén tudomására hozott, magáncégek által a Szovjetunióban tervezett együttműködéseket”. Az álcára és a titoktartásra azért volt szükség, mert Németország a versailles-i békeszerződés szerint nem fejleszthette fegyveres erőit. Ezt követően a két állam, illetve a német fegyvergyártó cégek és a Szovjetunió számos szerződést kötött egymással. Berlin számára óriási jelentőséggel bírt, hogy a Szovjetunió területén katonai célú létesítményeket, lőtereket, iskolákat hozhattak létre. Lipecskben repülőtér és harcipilóta-képző központ, Kazanyban harcokszíó kiképzőközpont, Moszkvától északra Podoszinkiben és a Szaratovi területen Volszk mellett két harcigáz gyakorlóter alakult. A szovjetek számára pedig rendkívüli jelentőséggel bírt, hogy a németeken keresztül hozzáfértek a modern haditechnikához és ennek köszönhetően 1925-től végrehajtották a hadseregreformot.

A németeket és a szovjeteket a Lengyelországgal szembeni ellenszenvük is összekötötte. Berlin nem nyugodott bele, hogy az 1918. decemberi nagy-lengyelországi felkelés következtében Poznań környékét elveszítette, Moszkva pedig sohasem felejtette el az 1920-as súlyos vereséget Józef Piłsudski seregeitől. A szovjetek számára éppen ezért nem csupán a haderő fejlesztése, a közös kiképzések, hanem az elméleti oktatás terén is fontos volt a német együttműködés. Így például Mihail Tuhacsevszkij, az 1920-as varsói csatában vereséget szenvedő bolsevik hadsereg parancsnoka, Németországban tartott előadásokat, míg Hans von Seeckt a Reichswehr főparancsnoka – aki már 1921-ben közös német–orosz katonai fellépést javasolt a lengyelek ellen, s 1922-ben egy memorandumában a lengyel állam megszüntetésének szükségességéről értekezett – a Szovjetunióban oktathatott. (Gorlov, 2001.)

A Rapallóban kezdődött együttműködés 1925-ben egy kereskedelmi, 1926-ban pedig egy semlegességi és barátsági szerződéssel erősítették meg a felek. Utóbbit öt évre kötötték, majd 1931-ben és 1933-ban (már Hitler hatalomra jutása után) is meghosszabbították. Sőt, a Molotov–Ribbentrop-paktum is hivatkozott rá.

Az természetesen igaz, hogy Hitler hatalomra jutásával (1933 és 1939 között) a

német–szovjet kapcsolatok megromlottak. A sztálini terror elérte a Vörös hadsereg azon tisztjeit és parancsnokait, aki a németek segítségével felfejlesztették a szovjet haderőt. Sőt, Sztálin éppen a Reichswehr ügynökeinek titulálta Tuhacsevszkijeket, majd kivégeztette őket. A hadsereggel való leszámolás azonban csak látszólag volt németellenes, valójában lehetséges politikai ellenfeleit iktatta ki Sztálin a közéletből.

De lássuk a müncheni egyezmény és a Szovjetunió viszonyát. Abban talán nincs vita a történészek között, hogy az 1938. szeptember 30-án kötött megállapodás, miszerint Daladier, Chamberlain és Mussolini hozzájárult Csehszlovákia megcsonkításához, nevezetesen a többnyire németek által lakott Szudéta-vidék Németországhoz csatolásához, morális vállalhatatlan tett volt, ráadásul a várt békét sem hozta el. Ugyanakkor látni kell, hogy az 1918-ban létrehozott Csehszlovákia jövőjébe ez a lépés bele volt kódolva. A versailles-i békék nemzetiségi szempontból annyira igazságtalanok voltak, hogy a határrevíziók kérdése szinte azonnal napirendre kerültek.

Szovjet és orosz részről fel szokták emlegetni Lengyelország „aljas magatartását”, vagyis hogy a tescheni/cieszyni területeket 1939 tavaszán elfoglalta, így kivette részét Csehszlovákia feldarabolásából, tehát semmilyen morális alapja nem maradt mások hasonló cselekedetének számonkérésére. Az igazság azonban az, hogy Lengyelország csupán azokat a lengyelek lakta területeket vette vissza Csehszlovákiától, amelyeket 1920-ban – amikor a bolsevikok Varsót ostromolták – a csehszlovák hadsereg elfoglalt. Nem beszélve arról, hogy Csehszlovákia nem engedte át azt a magyar fegyverszállítmányt, ami Románián keresztül végül az utolsó pillanatban mégis megérkezett Varsóba, és aminek segítségével sikerült visszaverni a Vörös hadsereget.

Egy pillanatra azonban térjünk vissza a müncheni egyezményre. Kolontári Attila orosz és magyar levéltári források alapján bizonyította, hogy a Szovjetunió nem Csehszlovákia területi integritása miatt aggódott, hanem a túlzott német terjeszkedés aggasztotta. Makszim Litvinov szovjet külügyminiszter elmondta a Jungert-Árnóthy Mihály moszkvai magyar követnek, hogy Moszkva is benne lenne egy olyan átfogó rendezésben, amely magában foglalhat bizonyos határkorrekciókat. A magyar követ később úgy referált Darányi Kálmán miniszterelnöknek, hogy a Szovjetunió nem fog Csehszlovákia segítségére sietni (Kolontári, 2009. 224–227).

A tényeknél maradva, annyi állapítható meg, hogy a szovjeteket egyfe-

lől kizárták, másrészt maga is kívülálló akart maradni a csehszlovák ügyből. Ez utóbbira bizonyítékként fel szokták még hozni Sztálin 1938. február 14-i Pravdában megjelent cikkét, amelyben arról értekezett, hogy a Szovjetunió kívárja, amíg a kapitalista országok közötti konfliktus oly mély lesz, hogy háborúvá terebélyesedik, s akkor jön el a proletárforradalom ideje.

II.

A másik orosz érv a lengyel kormány állítólagos német barátságát emeli ki, amelyet a szovjet hírszerzés folyamatosan jelentett Sztálinnak. „Évek alatt formálódott meg az a lengyel álláspont, amely a lengyel érdekeket – meglepő és kitaró vaksággal – a náci Németországhoz kötötte a Szovjetunió és Litvánia ellenében.” (Krausz, 2016. 286).

A valóságban 1918 után a lengyel–német kifejezetten ellenséges volt. Mint említettem a németek nem nyugodtak bele keleti területeik elvesztésébe. Hans von Seeckt, a hadsereg főparancsnoka többször kifejtette, hogy Lengyelországot meg kell szüntetni. A weimari köztársaságban tombolt a lengyelelles propaganda.

A lengyel vezetés olyannyira tartott a német revansizmustól, hogy 1932. július 25-én kétoldalú meg nem támadási egyezményt írt alá a Szovjetunióval. A tárgyalások már 1926-ban megkezdődtek, majd igazán az 1929-ben elfogadott ún. „Litvinov-jegyzőkönyv” után gyorsultak fel. A Szovjetunió, Lengyelország, Észtország, Lettország és Románia már a jegyzőkönyvben lemondtak az egymás elleni agresszióról és mindenféle területi követelésekről, illetve arról is rendelkeztek, hogy a vitákat békés úton oldják meg. Ezt megerősítendő, Moszkva kétoldalú szerződéseket is kötött a jegyzőkönyvhöz csatlakozó államokkal. Amikor Herbert von Dirksen moszkvai német követ Kliment Vorosilovnál érdeklődött, hogy a leendő lengyel–szovjet megállapodás milyen hatással lesz a német–szovjet viszonyra, akkor a marsall úgy válaszolt, hogy azt semmilyen módon nem fogja befolyásolni. Amikor pedig Wilhelm Adam német tábornok a lengyel határokról érdeklődött Vorosilovnál, akkor ő egyértelműen kijelentette, hogy a „Szovjetunió sem fogadja el Lengyelország jelenlegi határait”. (Szovjetszko–polszkije otnosenyija... 2004. 64)

Hitler hatalomra jutása után átmenetileg enyhült a Berlinből Varsóra nehe-

zedő nyomás, mivel a náciknak időre volt szükségük a nagy háború kirobbantása előtt. Ezt kihasználva a József Beck vezette lengyel diplomácia elérte, hogy 1934. január 26-án a németekkel közösen kiadjanak egy meg nem támadási nyilatkozatot. Tehát a lengyel állam nem kötött sem szövetséget, sem egyezményt Hitlerrel, csupán egy nyilatkozatot (deklarácja, erklärung) adtak ki, amelyben kölcsönösen tartózkodnak egymás megtámadásától.

A szovjetek természetesen figyelemmel kísérték a lengyel–német tárgyalásokat. Karol Radek (ekkor éppen Sztálin tanácsadója nemzetközi ügyekben) 1933 nyarán találkozott József Piłsudskival és József Beck külügyminiszterrel is. A lengyelek kérték a Szovjetuniót, hogy járjon közbe Berlinben a gdański korridor ügyében a lengyelek érdekében, cserébe a lengyel hadsereg szükség esetén feltartóztatja a Leningrád irányába meginduló német hadsereget. Természetesen Sztálin nem járt közben Hitlernél ez ügyben. Ennek ellenére december 3-án Radek jelentésében úgy jellemezte a lengyel politikát, amely fél a német fasizmustól, s nem kell tartani egy szovjetellenes lengyel támadástól, még csak szovjetellenes propaganda sincs az országban. Radek egyértelműen leszögezte, hogy a készülő német–lengyel nyilatkozat nem szovjetellenes.

Feltehetően ennek is köszönhető, hogy a német–lengyel nyilatkozat után, 1934. május 5-én a lengyel–szovjet meg nem támadási egyezményt 1945. december 31-ig meghosszabbították. Azt is ki lehet jelteni, hogy míg az 1932-es lengyel–szovjet egyezmény aláírása a maga idejében nem befolyásolta negatívan a német–szovjet kapcsolatokat, a két évvel későbbi lengyel–német nyilatkozat kedvezőtlenül hatott. Nem kizárólag a lengyelek miatt, hanem azért, mert a franciák kiszorultak a közép-európai régióból, a németek pedig egyre inkább megerősödtek a régióban, s ezért könnyű volt a lengyeleket hibáztatni. Természetesen a lengyelek mindig örültek annak, ha keleti és nyugati szomszédjuk között konfliktus alakult ki.

Az 1934 és 1938 közötti időszakot szokták úgy jellemezni, mint a lengyel–német közeledés időszakát. A német–lengyel nyilatkozatot pedig úgy állítják be, hogy ezzel a lengyel kormányzat meggátolta a kollektív biztonsági garanciák kialakítását. Mindez nem felel meg a valóságnak, hiszen Louis Barthou francia külügyminiszter még ezt követően is dolgozott az ún. „keleti Locarno” létrehozásán. A lengyelek joggal mondták azt, hogy Közép-Európa biztonságát csak úgy lehet garantálni, ha

abban a németek is részt vesznek, hiszen éppen Hitlernek voltak keleti irányú terjeszkedési tervei (Drang nach Osten). Ha Berlin nem vállalja a garanciákat, akkor az egyezmény csak egy üres papír lesz. Mivel a németek elutasították a „keleti Locarno” tervét, így a lengyelek sem vettek abban részt, hiszen az a nemrég aláírt német–lengyel nyilatkozat nyílt felmondása lett volna. Barthou pedig életét vesztette a marseille-i merényletben, így a terv végleg lekerült a napirendről.

A lengyel külpolitika fő iránya tehát az volt, hogy mind Berlinnel, mind Moszkvával szemben egyenlő távolságot tartsanak, egyiket se ingereljék. Piłsudski elképzelési nyomán Beck külügyminiszter kidolgozta a Tengerköz (Międzymorze) koncepciót, amely összefogná volt a Balti-tengertől az Adriai és a Fekete-tenger között elhelyezkedő országokat a két totalitárius birodalom között. A magot Lengyelország képezte volna Magyarországgal, Jugoszláviával, Romániával és Olaszországgal, ezt hívta Beck „Harmadik Európának”. (Kornat, 2007.)

A lengyelek nem akartak háborúzni, de hadseregüket fel kellett rá készíteni. Erre nyomós okuk volt. Elég itt idézni Vlagyimir Patyomkin külügyi népbiztos-helyettes 1938 tavaszán saját kezűleg írt levelét Jakov Szuric berlini szovjet ügyvivőnek, amelyben felvázolta az események jövőbeni alakulását: „Németország igényt tart Gdańskra és a Memel vidékére. Lengyelország – Litvániára, Latgalera és Liepājára. Teljesen valószínű, hogy Hitler megnöveli Lengyelország étvágját [e területekre]. Számítása eléggé világos. Erről annak idején Sztálin beszélt Lavalnak legutóbbi moszkvai útján [Pierre Laval francia miniszterelnök 1935. május 13–15-én járt Moszkvában]. Hitler elkerülhetetlennek tartja Lengyelország megsemmisítését a mi hadseregünkkel. Amikor mi elfoglaljuk Lengyelország egy bizonyos területét, Németország pedig ugyanezt teszi a saját oldaláról. Gyakorlatilag, Németország tervét végrehajtva, Lengyelország megfőzi magának a negyedik felosztását és a nemzeti függetlenségének elvesztését.” E levél ugyan titkos volt, de nemsokkal később a Bolsevik című lapban Patyomkin álnéven írt cikkében szintén Lengyelország negyedik felosztásáról beszélt. (Idézi: Szovjetszko–polszkije otnosenyija... 2004. 162–163.)

Ugyanakkor a Sztálin által vízionált német–lengyel szövetség nem jött létre, nem is jöhetett létre. Hitler lengyelpolitikája 1938 végén megváltozott, megkezdődött a nyomásgyakorlás. Október 24-én Joachim von Ribbentrop birodalmi külügyi-

niszter behívatta magához Józef Lipski berlini lengyel nagykövetet és a következő javaslatot tette: Lengyelország adja áldását a gdański folyósóra, vagyis egy exterritoriális autópálya és vasúti vonal megépítésére, csatlakozzon az Antikomintern-paktumhoz, cserébe az 1934-es nyilatkozat érvényét 25 évvel meghosszabbítják. 1939. január 5-én Hitler és Ribbentrop Józef Beck előtt megerősítették javaslatukat, megtoldva a zsidók Lengyelországból való kitelepítésének ígéretével. A lengyel külpolitika azonban szilárdan kitartott elvei mellett. A német javaslatokra ügyesen kitérő válaszokat adott és természetesen nem csatlakozott az Antikomintern-paktumhoz.

Beck pontosan tudta, hogy Gdańsk csak ürügy, a német támadás elkerülhetetlen. Nem tévedett, Hitler pontosan így beszélt 1939. május 23-án a katonai vezetőknek tartott gyűlésen. A németek azonban nem adták fel a nyomásgyakorlást. 1939. január 25-én Ribbentrop utazott Varsóba, de látogatása semmilyen eredménnyel nem járt. A lengyel válasz így hangzott: „amennyiben Németország erőszakkal kívánná elérni céljait, az háborút jelentene a két ország között”. (Szekely, 2020. 265.) Ezt követően a hitleri diplomácia vezetője még egyszer, március 21-én megismételte javaslatát Lipski előtt. Azonban az újabb határozott visszautasítást ezúttal már nem várta meg. Március 25-én Hitler tájékoztatta katonai vezetőit a Lengyelország elleni támadás terveiről. Néhány nappal vagyunk Csehszlovákia megszüntetése után... (Geneza paktu... 2012. 16–19.)

Természetesen a németek sosem gondolták komolyan a lengyelekkel való szövetségkötést. Hitler számos alkalommal felvázolta a náci programot a keleten kialakítandó „élettérről”. Azt is tudjuk, hogy Hitler ugyanúgy el akarta pusztítani Lengyelországot, mint az 1933 előtti weimari vezetők és ezzel a lengyel politikusok is tisztában voltak.

Azzal érvelni, hogy a lengyelek valamiféle szovjetellenes német szövetségben gondolkodtak, és ezért „kiérdemelték” felosztásukat, minden valóságálapot nélkülöz és ezt pontosan tudta Sztálin is. Ő viszont el tudta képzelni Lengyelország felosztását Hitlerrel közösen. Annak ellenére is, hogy ezekben a nehéz hónapokban Varsó és Moszkva – minden ellentétes állítással szemben – közeledett egymáshoz. Ennek legékeesebb bizonyítéka a két állam között 1939. február 19-én aláírt kereskedelmi egyezmény volt.

III.

A harmadik érv Sztálin védelmében a következőképpen fest: a németek érdeke volt a paktum, a szovjetek nem tettek semmilyen erőfeszítést a közeledés irányába, „a szovjet kormány végső soron csak az egyezmény és a háború között választhatott.” Sztálin tehát másfél évnyi békét „vásárolt” a paktum aláírásával. (Krausz, 2016. 284) Ehhez hozzá szokták tenni, hogy az angol–francia tárgyalódelegációk nem rendelkeztek kormányuktól valódi felhatalmazással egy németellenes katonai koalíció létrehozására, ráadásul a lengyelek és a románok ellenállása miatt az amúgy is esélytelen volt.

Chamberlain 1939. március 31-én bejelentette, hogy amennyiben Lengyelországot támadás érné, és a lengyel kormány kérné, Nagy-Britannia segítségére sietne. Három nappal később Franciaország is hasonlóképpen nyilatkozott. József Beck aznap érkezett Londonba, ahol az angol kormány lényegében már elkészítette javaslatát. Az április 6-án kiadott közös nyilatkozatban óvatos megfogalmazások szerepeltek a kölcsönös segítségnyújtásról Németország említése nélkül. Kiderült, hogy ez a nyilatkozat csupán egy „ideiglenes” szerződés, de London „kész egy állandó jellegű” egyezményt is kötni úgy, hogy az „sem irányul egyetlen más ország ellen”. Párizs egyértelműbb vállalást tett: Franciaország és Lengyelország minden létérdekeit sértő közvetlen vagy közvetett fenyegetéssel szemben azonnal és közvetlenül ható biztosítékot nyújtanak egymásnak”. (Székely, 283–284.)

Világossá vált, hogy az angol kormány még a „ müncheni tapasztalatok” birtokában sem szándékozta Hitler előtt végleg „becsukni az ajtót”. További tárgyalásokban reménykedtek és természetesen abban, hogy Anglia kimaradhat a háborúból. Ha József Beck valamiben hibázott, akkor az éppen az angol garanciavállalás túlértékelése volt. Nem vette észre, hogy Chamberlain egyáltalán nem akar háborúba keveredni Németországgal, sem Csehszlovákia, sem pedig Lengyelország miatt.

Ezt követően kezdődtek meg az angol–francia–szovjet tárgyalások egy katonai szövetség létrehozásáról. A projekt megvalósulását és hatékonyságát azonban több tényező gátolta. Egyfelől egyik részt vevő sem állt még készen egy Németország elleni háborúra. Éppen ezért egy preventív háború Németország ellen szóba sem

jöhetett. Másfelől, a felek óriási lépéshátrányban voltak Hitlerhez képest, aki ekkor már elhódította a Rajna-vidéket, Ausztriát, a Szudéta-vidéket és Memelt, illetve felszámolta Csehszlovákiát, sőt már döntött a Lengyelország elleni támadásról is. A müncheni egyezmény ráadásul önbizalommal tölthette el Hitlert. Láthatta, hogy Európa nem képes hatékonyan összefogni ellene, inkább engednek, mint támadnának. Harmadrészt, az angol kormány meglehetősen kelletlenül egyezkedett a szovjetekkel, és nehezen adták fel a németekkel való megbékélés politikáját, még mindig inkább kívül akartak maradni egy európai konfliktusból. Negyedrész a lengyeleket és a románokat is meg kellett volna győzni arról, hogy majd a Szovjetunió garantálja védelmüket Németországgal szemben. Végül pedig a szovjetek magatartása sem volt egyértelmű. A Prágával fennálló szövetségi szerződésük ellenére nem siettek megmenteni Csehszlovákiát az agresszorral szemben, ráadásul a németekkel 1922 óta szoros katonai együttműködésük még 1934 után sem szűnt meg teljesen. Adott esetben fel lehetett újítani. Sztálin e szándékára két jel is utalt. A március 10-én elmondott kongresszusi beszéde, amelyben Párizst és Londont azzal vádolta, hogy Berlint a Szovjetunió ellen uszítja, illetve az angolokkal jó viszonyt ápoló, a népfront politikát támogató – zsidó származású – Litvinov külügyi népbiztos leváltása és a Sztálinhoz hű Molotov kinevezése.

A hónapokig elhúzódó tárgyalások ismertetésére itt nincs mód. Megtette ezt Székely Gábor [Hitler–Sztálin–Chamberlain. Az elkerülhetetlen II. világháború](#) című könyvében. Elég itt annyit megállapítani, hogy az említett akadályozó tényezőket Hitler is pontosan tudta és ki is használta a kínálókozó lehetőséget. Biztos volt benne, hogy Sztálint sem az erkölcs vezérli, tudta jól, hogy Lengyelország és a Balti államok függetlensége a legkevésbé sem érdekli. Nem kockáztatott tehát nagyot azzal, amikor Sztálinnal tetsző ajánlattal állt elő.

A német–szovjet tárgyalások már az év elején megkezdődtek, de igazán a nyár folyamán gyorsultak fel. Kulcsfontosságúnak tekinthetjük Ivan Proszkurov GRU főnök Vorosilovnak július 9-én küldött jelentését a német tervekről. Ebben egyértelműen megfogalmazta, hogy Hitler nem engedi, hogy az angol–francia–szovjet tárgyalások eredménye befolyással legyen „a lengyel probléma radikális megoldására”. A lengyel kérdést ettől függetlenül meg fogja oldani. Proszkurov német informátora szerint – aki egyébként Bruno Kleist, Ribbentrop közeli munkatársa

volt – sem Hitler, sem Ribbentrop nem hiszi, hogy a Szovjetunió részt venne a franciák és az angolok oldalán a németekkel szembeni háborúban. A lengyel ellenállás pedig – feltételezésük szerint – előbb elbukik, mint hogy a franciák és az angolok magukhoz térnének. Proszkurov azt is jelentette, hogy a támadás augusztus–szeptemberre várható. (A dokumentumot közli: Geneza paktu... 2012. 159–163)

Proszkurov jelentése után felgyorsultak az események. Sűrű üzenetváltások és találkozók során kiformalódott az a közös álláspont, hogy ne csupán kereskedelmi, hanem politikai megállapodást is kössön egymással a két fél. Molotov kialakulta, hogy konkrét biztonsági garanciákról is legyen szó a tervezett megállapodásban, sőt a dokumentumok alapján állítható, hogy a titkos záradék ötlete is Moszkvában született meg.

A szovjetek augusztus elején kezdtek kihátrálni a francia–angol tárgyalásokból. Ismerve az alapfelállást, ez nem volt nehéz manőver. Sztálin azt kérte, hogy a Vörös hadsereg átvonulhasson Lengyelország területén. Tudta, hogy ebbe a lengyelek nem egyeznek bele. Ezzel szemben, augusztus 7-én befutott Hitler konkrét ajánlata: a balti államok Litvánia kivételével, az egykori Orosz-Lengyelország és Besszarábia a szovjeteké, Gdańsk és az egykori Porosz-Lengyelország terület pedig a németeké legyen, Galíciáról pedig majd megegyeznek. Augusztus 12-én Molotov táviratozta Berlinbe, hogy „érdekeltek vagyunk” a német ajánlatban. (Geneza paktu... 2012. 175–179.)

A felek végül megállapodtak abban, hogy előbb Ribbentrop meghatalmazottjaként Friedrich Werner von der Schulenburg moszkvai német nagykövet aláír egy kétoldalú kereskedelmi megállapodást a szovjetekkel, majd maga a német külügyminiszter utazik Moszkvába aláírni a politikai egyezményt. Előbbire augusztus 19-én, utóbbira 23-án került sor. (Németh, 2017.)

Hitlertehát olyan ajánlattal állt elő, amely könnyen felborította az angol–francia–szovjet tárgyalások menetét. Mondhatjuk úgy is, hogy Chamberlain és Daladier messze nem volt versenyképes Hitlerrel. Ahogy Hitler, úgy Sztálin is könnyedén felmondta a Lengyelországgal kötött megneemtámadási szerződését. Ráadásul „befelé” is meg lehetett indokolni Lengyelország felosztását. Georgi Dimitrov szeptember 7-én a következőket jegyezte fel a Sztálinnal folytatott megbeszélésről: „Ennek az államnak a megsemmisítése jelenleg azt jelenti, hogy egy burzsoá fasiszta állammal kevesebb van. Mi rossz van abban, ha Lengyelország szétverése eredményeképpen új terüle-

tekre és népességre kiterjesszük a szocializmust”. (Idézi: Geneza paktu... 2012. 195.)

A hitleri és a sztálini felfogásból egyértelműen következett, hogy Lengyelország felszámolását véglegesnek tekintették. Nem csupán érdekszféráik ideiglenes kiterjesztéséről volt szó, hanem a lengyel államiság (és a baltiak) megsemmisítése. E logikából egyenesen következett „Katyń” és más bűncselekmények elkövetése. Hiszen, mi szüksége lett volna Sztálinnak egy már nem létező ország hadifoglyaira...?

A szovjet álláspont védelmezői szeretik hangoztatni, hogy Sztálinnak a háború és a béke között kellett választania, és ő az utóbbi mellett döntött. Szépen hangzik, csak éppen nem igaz. A Szovjetunió nácikkal kötött paktumnak köszönhetően megtámadta szeptember 1-jén Lengyelországot, majd november 30-án Finnországot. Elfoglalta és azonnal szovjetizálta a balti államokat, végül pedig 1940. június 28-án elszakította Besszarábiát Romániától. A történelem igazolta a szovjetek területszerző ambícióiktól való a lengyel és román félelmeket. Besszarábia annektálásával ráadásul felbátorította a magyar kormányt, amely végül döntött Észak-Erdély visszaszerzése mellett. Meg kell állapítanunk, hogy a szovjet vezetés nem a békét, hanem a hagyományos cári birodalmi imperializmus alapjait tette le a paktummal és ettől joggal tartottak szomszédjai, akik ismerték jól ezeket az ambíciókat. Miért kellett volna elvárni tőlük, hogy önként adják át területeiket a leendő hódítónak?

IV.

Miután a Sztálin védelmező „érveket” a tények cáfolják, nézzük meg, mégis milyen valós indokai lehettek Sztálinnak a paktum aláírására. A ma ismert orosz és német dokumentumok alapján két alapvető okot látunk. Egyfelől a paktumot megelőzően, 1939. augusztus 19-én, majd 1940. február 11-én Moszkvában aláírt német–szovjet kereskedelmi megállapodások, amelyeket ideje volna paktummal szoros összefüggésben tárgyalni. Másfelől pedig, Hitler olyan ajánlatot tett Sztálinnak, amelynek megvalósulását maga is régóta óhajtotta. Nevezetesen a Szovjetunió határainak kiterjesztését nyugaton a Bug folyóig, délen pedig Besszarábia bekebelezését.

1935. március 29-én Anthony Eden angol külügyminiszter Moszkvában találkozott Sztálinnal. A búcsúzkodáskor elsétáltak egy falon függő térkép mel-

lett, amire tekintve Eden megjegyezte: „Milyen szép térkép, és milyen hatalmas ország!” Sztálin azt válaszolta: „Az ország az hatalmas, de a gondjai is nagyok.” Majd a brit szigetekre tekintve hozzátette: „Igen, kis sziget, de sok függ tőle. Nos, ha ez a kis sziget azt mondaná Németországnak: nem adunk neked, se pénzt, se nyersanyagot, se acélt – úgy a béke Európában biztosítható lenne. Erre Eden semmit se válaszolt.” (Idézi: Székely, 2020 171)

Az angolok azonban, ha későn is, de megfogadták Sztálin e tanácsát. Amikor Hitler megtámadta Lengyelországot, kereskedelmi blokádnak alá helyezték Németországot. Nem számítottak ugyanakkor arra, hogy éppen Sztálin lesz, aki kiségti Hitler nyersanyag tekintetében...

A szakirodalomban általában nem is említik e szerződések tényét. A magyar történészek közül ritka kivételt képez Ormos Mária és Majoros István könyve, amely így jellemezte a megállapodást: „Németország szövetségi helyzete és hadianyagokkal való ellátottsága közben jelentősen megjavult. A német–szovjet gazdasági egyezmény (1940. február 11.) óriási olaj-, nemesfém- és gabonakontingenseket biztosított Németország és mindenekelőtt a német hadsereg számára. A szovjet fél e szállításokat egészen az ellene irányuló német támadás időpontjáig aggályos pontossággal teljesítette, megkönnyítve így Hitlernek a felkészülést arra, hogy megszállja azokat a területeket, amelyek e szállítmányok forrásául szolgáltak.” (Majoros–Ormos, 2003, 412–413). Ugyanakkor ők sem tárgyalják e szerződések részleteit és a háborúra gyakorolt hatásait. Tudomásom szerint ezt a munkát mindeddig egyedül Bogdan Musiał Németországban élő lengyel történész végezte el a Sztálin háborúja németül és lengyelül megjelent monográfiájában, mégpedig elsősorban orosz (!) levéltári források alapján.

Az augusztus 19-i német–szovjet kereskedelmi szerződés alapján a Harmadik Birodalom 200 millió birodalmi márka hitelt nyújtott 4,5 százalékos kamattal a Szovjetuniónak. Ebből a hitelből a szovjeteknek 180 millió márkáért német ipari berendezéseket kellett vásárolniuk. A Kreml szabad kezet kapott a német vállalatok kiválasztásában. A szovjeteknek főképpen esztergagépekre, fegyverekre és technológiára volt szükségük. A hitelért és az árukinálatért cserébe a szovjetek elsősorban nyersanyagot szállítottak Németországba. Erre szüksé-

gük is volt, hiszen Lengyelország megtámadása után a kereskedelmi blokád-
nak köszönhetően 40 százalékkal csökkent a németek külkereskedelmi mérlege.
Számítások szerint Berlin 9-11 hónapra elegendő tartalékkal rendelkezett
nyersolajból, vasércből, cinkből, rézből, alumíniumból és más ércből.

Az szovjet szállítások 1939 decemberében kezdődtek meg. Sztálin 1940. február
11-ig 22 400 tonna nyersolajat, 32 350 tonna gabonát és néhány ezer pamutbálát
adott Hitlernek. Ez a mennyiség azonban nem pótolta a blokád miatt kialakult né-
met hiányt, így újabb tárgyalások kezdődtek a szállítások volumenének megeme-
léséről. A felek február 11-én, Moszkvában egy újabb kereskedelmi egyezményt
kötöttek egymással. Ennek értelmében a Szovjetunió elleni német támadásig kb.
650 millió márka értékben szállítottak a szovjetek nyersanyagot Németországba.
Ebből 420-420 millió márka értékben 1941. február 11-ig leszállítottak többek
között 872 ezer tonna nyersolajat, 934 ezer tonna gabonát, 91 500 tonna gyap-
jút, 500 ezer tonna vasércet, 100 ezer tonna kohászati nyersanyagot. Majd a kö-
vetkező szakaszban augusztus 11-ig mintegy 220-230 millió márkáért kellett ha-
sonló termékeket szállítaniuk. Ezt szakította félbe június 22-én a német támadás.
De addig is 11 ezer tonna rezet, 3 ezer tonna nikkelt, 950 tonna cint, 500 tonna
molibdént és wolframot kaptak Hitlerék a Szovjetunióból. Sztálin még arra is
ígéretet tett, hogy amennyiben nem rendelkeznek valamelyik németek számára
szükséges nyersanyaggal, akkor azt megpróbálják beszerezni harmadik országból.

1940 februárjában a német sajtó ünnepelte a szovjetekkel kötött egyez-
ményt, a National Zeitung egyenesen úgy fogalmazott, hogy „az új szer-
ződés többet jelent Németország számára, mint egy csata megnyerése, ez
egyenesen döntő győzelem”. Pontosan így látták a hadsereg vezetői is.
Eduard Wagner a Wehrmacht vezérő tábornoka 1963-ban megjelent köny-
vében egyenesen úgy fogalmazott, hogy „a paktum megmentett bennünket”.

Természetesen a Szovjetunió is profitált az üzletből. Hozzájuthattak a modern hadi-
technikához. Az 1940. február 11-i egyezmény alapján kaptak egy Lützow cirkáló-
hajót, nagy mennyiségű hajóépítéshez szükséges anyagot, páncélzatot, kazánokat,
tengelyeket, de tengeralattjáró építéséhez szükséges anyagokat és berendezéseket is.
Fontosak voltak a német fegyverszállítmányok és harci eszközök is. A németek szállí-

tottak többféle helikoptert és repülőgépet, tankokat és ágyukat. Sztálin személyesen felügyelte, hogy a lőszergyártáshoz szükséges esztergagépek pontosan megérkeztek-e. Összesen 6430 darabot kaptak mintegy 100 millió márka értékben. Mindezen felül a németek jelentősen hozzájárultak a szovjet vegyipar modernizálásához is.

Az üzlet egyfelől nem meglepő annak fényében, hogy a rapallói egyezmény óta – leszámítva néhány évet a nagy terror idején – folyamatos volt a német–szovjet katonai együttműködés. Megállapíthatjuk, hogy Hitler nyugati hadjárataiban legjelentősebb szövetségese éppen a Szovjetunió volt. Sem Olaszország, sem Japán, sem Magyarország nem nyújtott segítséget Németországnak. A svéd vasérc és a norvég olaj sem tudott célba érni a szövetségeseik tengeri blokádjának köszönhetően. Csak Sztálin segítette Hitlert ebben a háborújában. Ilyen békét „vásárolt” tehát Sztálin a Molotov–Ribbentrop-paktummal.

V.

Mindezek a tények a Szovjetunió nemzetközi tekintélyét, imázsát, sőt a sztálini hatalom belső legitimitását rombolta. Egyfelől világos, hogy Sztálint nem lehet a Hitler-ellenes antifasiszta háború élére helyezni, hiszen nem csupán segédkezett Lengyelország lerohanásában, hanem éppen ő teremtette meg nácik nyugati hadjáratainak gazdasági hátterét. Másfelől megmutatkozik a Szovjetunió imperialista jellege, amelyet oly szemérmesen igyekeztek és védelmezői igyekeznek máig elfedni. Sztálin a paktumnak köszönhetően újra elfoglalta azokat a területeket, amelyek felett II. Katalin cárnő alatt az orosz birodalom rendelkezett, sőt még egy kicsit többet is.

Ugyanakkor régi mondás, hogy a történelmet a győztesek írják. Nincs ez másképpen jelen esetben sem. Olyannyira így van ez, hogy a Sztálin védelmében érvelők kiindulópontja éppen maga Sztálin. Három évvel a második világháború lezárása után a Department of State publikálta a háború végén amerikai kézre került német diplomáciai iratokat. A [Nazi–soviet relations, 1939–1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office](#) című kötet nyilvánvalóan azzal a szándékkal született, hogy a kezdődő hidegháborúban lejárassák a Szovjetuniót. Ebben a légkörben a leleplező dokumentumkötet

nem kerülhette el a szovjet vezetés figyelmét sem. Választ kellett adni.

1948. február 3-án Andrej Visinszkij, a Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettese – korábban a kirakatperек idején állami főügyész – bemutatta Sztálin számára az amerikai kötetre írott válasz első három fejezetét. A dokumentum Válasz a rágalmozók-nak címet viselte. Ezt követően Sztálin vette kézbe az ügyet. Az orosz levéltárakban megőrizték azt a példányt, amelyen Sztálin maga végezte el a javításokat. Egyes részeket áthúzott, másokat kiemelt, ezeken túl egyes helyekre idézeteket toldott be, végül pedig még egy fejezetet saját kezűleg hozzáírt. A brosúra címét megváltoztatta, így végül Történelemhamisítók (Történelmi megállapítás) címmel jelent meg.

Először 1948. február 9-én jelent meg orosz nyelven, másnap a Pravda is elkezdte folytatásokban közölni. Azonnal kiadták a fordítóknak is a munkát. Április 28-án Visinszkij arról számolt be Sztálinnak, hogy igen jól sikerült az ellenkampányuk. A népi demokratikus államokban több millió (Romániában 1,1 millió, Csehszlovákiában 1 millió, Bulgáriában 600 ezer, Lengyelországban 500 ezer, Magyarországon 165 ezer) példányban kinyomtatták a szovjet álláspontot. Franciaországban több mint 700 ezer, Angliában és az USA-ban azonban csak mintegy 50-60 ezer példányban tudták megjelentetni. Ugyanakkor kiadták még Norvégiában, Dániában, Kanadában, Iránban, Törökországban, Afganisztánban, Venezuelában, Kolumbiában, Olaszországban, Mexikóban, Ausztráliában, Indiában, Svédországban, Argentínában, Svédországban, Hollandiában, Ausztriában, Belgiumban, Egyiptomban stb. (A dokumentumokat közli: Geneza paktu... 2012. 197–233.)

Sztálin tehát maga fogalmazta és írta meg a Molotov–Ribbentrop-paktumban játszott saját szerepének történetét. Nem lenne ez olyan rendkívüli esemény egy totalitárius diktatúrában, ha nem élnének még ma is Sztálin tézisei a történelemtudományban világszerte. Vannak persze sokan, akik maguk sem tudják, hogy ki fogalmazta meg azokat a mondatokat, amelyeket még évtizedekkel később is sokan hangoztatnak.

2009-ben, a paktum 70. évfordulóján az erejét visszanyerő Oroszországban az 549. sz. elnöki rendelettel létrehozták az „Oroszország érdekeit sértő történelemhamisítási kísérletek elleni bizottságot”. E grémium munkáját hivatott támogatni a „Történelmi Emlékezet” alapítvány Alekszander Gyukov történésszel az élen. Gyukov, aki a külföldi kutató számára zárt Elnöki

Levéltár folyóiratának főszerkesztője is egyben, számos könyvet és cikket publikált a témában, természetesen Sztálin és a Szovjetunió jó hírnevének megvédése érdekében. Magyarországon Krausz Tamás történész munkáiban is megtaláljuk forrásként Gyukov műveit. Ezen írásokat érdemes tehát, erős forráskritikával kezelni.

A szovjet vezető 1939-ben a könnyebb utat választotta, Hitler segítségével tolt ki védvonalait nyugati irányba. Kétségtelen, hogy ez az ajánlat volt a legvonzóbb, birodalmi és gazdasági szempontból a leghasznosabb. Ebből a szempontból Sztálin valóban a szovjet érdekek szerint járt el. Ugyanakkor nem volt olyan kényszerhelyzetben, ami feljogosította volna más népek függetlenségének felszámolására, elnyomására, tagjainak deportálásra, illetve hadifoglyaik kivégzésére. Nem volt olyan kényszerhelyzet, ami miatt másfél éven keresztül nyersanyaggal támogatnia kellett volna a hitleri expanziót. Sem „München”, sem a lengyelek, sem az angolok magatartása nem jogosította fel erre. Ezek a lépések egy totalitárius birodalom imperialista politikájából következtek. Éppen ezért augusztus 23-át jogosan tartjuk a totalitárius diktatúrák áldozatainak európai emléknapjának.

1941. június 22-én új szakasz kezdődött a második világháború és a Szovjetunió történetében, de a későbbi események nem mentik fel Sztálint a háború kirobbanása előtt és annak első éveiben játszott szerepe alól.

Felhasznált irodalom

Geneza paktu Hitler–Stalin. Fakty i propaganda. Red.: Bogdan Musiał – Jan Szumski. Warszawa, IPN, 2012.

Gorlov, Szergej: Szoversenno Szekretno. Aljansz Moszkva–Berlin 1920–1933 gg. (Vojenno-polityicseszkije otnosenyija SZSZSZR–Germanyija). Olma-Preszsz, 2001.

Kolontári Attila: Magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok 1920–1941. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009.

Kornat, Marek: Polityka równowagi (1934–1939). Polska między Wschodem a Zachodem. Kraków, Wydawnictwo Arcana, 2007.

Krausz Tamás: A német–szovjet megneemtámadási egyezmény és értékelésének problematikája. In: Az orosz birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az

orosz történelemről – Magyar kutatók az egyetemes történelemről. Szerk.: Frank Tibor. Budapest, Gondolat, 2016, 279–292.

Musiał, Bogdan: Wojna Stalina 1939–1945. Terror, grabież, demontaż. Poznań, Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2012. [németül: Stalins Beutezug: die Plünderung Deutschlands und der Aufstieg der Sowjetunion zur Weltmacht. Propyläen Verlag, 2010.]

Németh István: A Molotov–Ribbentrop paktum a német külügyi iratokban (1939). In: Németh István: Császárságból a diktatúrába. Budapest, L'Harmattan, 2017, 433–443.

Ormos Mária – Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1945. Budapest, Osiris Kiadó, 2003

Székely Gábor: Hitler – Sztálin – Chamberlain. Az elkerülhetetlen II. világháború. Budapest, Volos Kiadó, 2020.03.30.

Szovjetszko–polszkije odnoszenija v polityicseszkijszkih uszlovijah 30-h godov XX sztoletija. Otv. Red.: E. Duraczyński – A. N. Szaharov. Moszkva, Nauka, 2004.